

**ՍԻՒՆԻՔԱՐՑԱԽԵԱՆ-ՀԻՒՍԻՍԿՈՎԿԱՍԵԱՆ
ԳՕՏԻՆԵՐԻ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ
(գեղազարդման ընդհանուր բնութագիր,
տարբերակներ, զուգահեռներ)**

ԱՐՏԱԿ ԱՍԱՏՐԵԱՆ (sardarapatasatryan@gmail.com)

ՆԱԽԱԲԱՆ

2013-14ի ընթացքում Հայոց Ազգագրության Թանգարանի (ՀԱԹ) թանկարժեք մետաղի (ԹՄ) ֆոնդում ուսումնասիրել էինք ԺԹ. դարավերջ-Ի. դարասկզբի սինիքարցախեան տարազի մաս կազմող արծաթեայ ալելի քան 100 գոտի՝ նպատակ ունենալով տալ դրանց գեղազարդման բնորոշ առանձնայատկությունները, ընդհանուր բնութագիրը եւ այն գործառոյթները, որոնք կրում են այդ գոտիները՝ թէ՛ որպէս ազգային տարազի մաս եւ թէ՛ որպէս մետաղամշակութեան նմուշներ՝ փորձելով այսպէրպէս առարկայօրէն ցոյց տալ նաեւ տուեալ ժամանակաշրջանում գոյութիւն ունեցող արծաթագործութեան մակարդակն ու որակը՝ որպէս յարդարական-կիրառական արուեստի ճիւղ¹:

Յետագայ ուսումնասիրութիւնները թոյլ տուեցին առանձնացնել տուեալ ժամանակաշրջանի սինիքարցախեան գոտիների եւ մէկ խումբ, որն անուանել ենք **սինիքարցախեան-հիւսիսկովկասեան**² տիպ, քանի որ վերջիններս այս կամ այն չափով կիրառուել են թէ՛ Սինիք-Արցախում եւ թէ՛ Հիւսիսային Կովկասի մի շարք ժողովուրդների՝ լակերի, լեզգիների, կոբաչիների, տաբասարների կենցաղում³:

¹ Արտակ Ասատրեան, «Սինիք-Արցախի գոտիների գեղազարդման ընդհանուր բնութագիր (ոճաւորում, խորհրդիմաստ, տարբերակներ, զուգահեռներ, յարգադրոշմներ)», *Հայկազեան հայագիտական հանդէս, հրդ. ԼԹ.*, 2019, էջ 225-52:

² Կրկնութիւններից ու յարաբարդութիւններից խուսափելու համար, ըստ անհրաժեշտութեան, հաւասարագոր կը կիրառենք սինիքարցախեան կամ հիւսիսկովկասեան բնորոշումները՝ երկու դէպքում էլ նկատի ունենալով ուսումնասիրուող գոտիների խումբը եւ նմանատիպ գոտիներն ընդհանրապէս:

³ С. С. Агаширинова, *Материальная Культура Лезгин XIX-Начало XX в.* (Լեզգիների նիւթական մշակոյթը ԺԹ.-Ի դարի սկիզբ), Մոսկուա, 1978, էջ 239, 240. նաեւ՝ С. Ш. Гаджиева, *Одежда Народов Дагестана* (Դաղստանի ժողովուրդների հագուստը), Մոսկուա, 1981, էջ 118. նաեւ՝ А. А. Булатова, С. Ш. Гаджиева, Г. А. Сергеева, *Одежда Народов Дагестана* (Դաղստանի ժողովուրդների հագուստը), Փոլշինո, 2001, էջ 14, նկ.՝ էջ 164, աղիւ. xx, նկ. 3, էջ 189, աղիւ. xxxix, նկ. 3, էջ 191, աղիւ. xl, նկ. 6, էջ 194, աղիւ. xliii, նկ. 1, 2, 3, էջ 195, աղիւ. xlv, նկ. 3. նաեւ՝ Российский Этнографический Музей 1902-2002 (Ռուսաստանի ազգագրութեան թանգարան 1902-2002), Սանկտ-Պետերբուրգ, 2001, էջ 154, «Պար տօնի ժամանակ»:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ուսումնասիրությունը կատարելիս ելել ենք հետեւեալ հիմնարար սկզբունքներից.-

Ա. Պահպանել ենք գոտիների - որպէս աւանդական տարազի մաս դասակարգման - ազգագրութեան մէջ ընդունուած սկզբունքը՝ կանացի եւ տղամարդու⁴,

Բ. Ելնելով ուսումնասիրութեան նպատակից՝ կատարել ենք դասակարգում՝ սինիքարցախեան-հիախսկովկասեան գոտիների գեղազարդման եղանակները կամ դրանց զուգորդումները (**փորագրում-սեւադապատում**, կամ **դրոշմում-մակագօդում** են.) դիտարկելով որպէս դասակարգման հիմնարար սկզբունքներ, որպէս առաջնահերթութիւն ընդունելով տուեալ եղանակ/եղանակների միջոցով ստացուած գեղարուեստական լուծումները,

Գ. Տիպաբանել ենք սինիքարցախեան-հիախսկովկասեան գոտիները՝ ելնելով դրանց ճարմանդամասերի գեղազարդման գեղարուեստական լուծումների ու ռճապատկերային բազմաբովանդակութիւնից, քանի որ այս գոտիների ճարմանդների յաւելումներն ունեն համեմատաբար միանման-միասնական գեղարուեստական լուծումներ:

Դ. Հիմք ընդունելով Բ. եւ Գ. կէտերը՝ փորձել ենք ցոյց տալ սինիքարցախեան-հիախսկովկասեան գոտիների գեղարուեստական լուծումների զուգահեռներն ու տարբերակները հայ ժողովրդական արուեստի այլ ճիւղերի հետ:

ՊԱՏՄԱ-ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՕՏ ԱԿՆԱՐԿ

Ազգագրագէտ Ստեփան Լիսիցեանը նկարագրելով Զանգեզուրի կանանց տարազը՝ նշում է. «...վերջերս, մանաւանդ ջահէլները, կապում էին - կաշուց - թոխկա՝ արծաթէ կամ ոսկէ զարդերով պարուած, տեղական կամ Դաղստանի կուբաշիների գործ»⁵: Նկարագրելով Ղարաբաղի տան կահկարասին ու դասատրութիւնը՝ Լիսիցեանը գրում է. «Պատերին կախուած են Անդրկովկասի ու Ռուսաստանի քաղաքներում ցրուած հեռու եւ մօտ ազգականների լուսանկարների մի ամբողջ հաւաքածու...»⁶: Այս թէկուզ եւ սակաւ, սակայն արժէքատու տեղեկութիւններն ինքնին բացատրում են այն, թէ ինչու են հիախսկովկասեան այս գոտիներն այսքան տարածուած եղել Սինիք-Արցախում:

Հեղինակը, խօսելով լեզգիների մետաղամշակութեան արտադրանքի մասին, նշում է. «Պատրաստման եղանակներով լեզգիների արտադրան-

⁴ Մանրամասն տե՛ս՝ Ասատրեան, «Սինիք-Արցախի», էջ 225, նաեւ՝ էջ 224, ծնթ. 1:

⁵ Ստեփան Դ. Լիսիցեան, *Զանգեզուրի հայերը*, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1969, էջ 117:

⁶ Ս. Դ. Լիսիցեան, «Լեռնային Ղարաբաղի հայերը (ազգագրական ակնարկ)», *Հայ ազգագրութիւն եւ բանահիւսութիւն* 12, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1981, էջ 34:

քը աչքի էր ընկնում արտակարգ բազմազանությամբ: Կիրառում էր փորագրությունը, սեռադասակարգումը, փայտի ու մետաղի վրայ ներդրուագումը: Այնուամենայնիւ՝ մանրարուք եւ էմալէ առարկաների արտադրությունը, ինչպէս կուրաչիների ու լակերի մօտ, փարածում չգտաւ: Մանրարուք եւ էմալապատ զարդերը նրանք ձեռք էին բերում (գնում էին) կուրաչիներից, լակերից, ադրբեջանցիներից, վրացիներից ու հայերից, որոնք ապրում էին Դերբենսկում, Նուխիում, Բաքում, Շամախիում եւ այլ քաղաքներում»⁷:

Նշենք նաեւ, որ հայոց մէջ «գօտի» բառի հոմանիշ «կամար»⁸ բառը, գործածական է նաեւ այլ ազգերի ու ժողովուրդների մօտ, օրինակ՝ դարգիներէն՝ камал, լակերէն՝ мυχлы, камар, լեզգիերէն՝ камари, կումիկերէն՝ белъбав, кемел, камал, տաթարերէն՝ камар»⁹:

Գիտական նկարագրության մէջ այս գօտիները նշում են մի դէպքում որպէս սինիքարցախեան¹⁰, միս դէպքում որպէս հիսիսկովկասեան¹¹ եւ երրորդ դէպքում՝ որպէս հիսիսկովկասեան կամ սինիքարցախեան¹²:

⁷ Агаширинова, էջ 92:

⁸ Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հյոր. Ա., Ա-Կ, ԵՊՀ հրատ., Երեւան, 1979, էջ 589. նաեւ՝ Մաղաքիա արք. Օրմանեան, Ծիսական բառարան, ԿՆՄՏԿ, Անթիլիաս-Լիբանան, 1979, էջ 108. նաեւ՝ Ա. Մ. Սուքիասեան, Հայոց լեզուի հոմանիշների բառարան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1967, էջ 151, նոյնի՝ Հայոց լեզուի հոմանիշների բացատրական բառարան, ԵՊՀ հրատ., Երեւան, 2009, էջ 212:

⁹ Гаджиева, էջ 118, ծնթ. 109:

¹⁰ Տե՛ս՝ ՀԱԹի նմանատիպ գօտիների գիտական անձնագրերը՝ NN 608 - Արցախ, 614 - Արցախ, 665/2 - Սինիք-Արցախ, 665/4 - Արցախ-Սինիք, 665/7 - Սինիք-Արցախ, 667/6 - Սինիք-Արցախ, 670/5 - Արցախ-Սինիք, 670/7 - Սինիք-Արցախ, 671/1 - Սինիք-Արցախ, 671/8 - Սինիք-Արցախ, 671/9 - Սինիք-Արցախ, 685/2 - Սինիք-Արցախ, 685/3 - Արցախ, 739/26 - Արցախ (Շուշի), 743/9 - Սինիք, 743/12 - Սինիք, 744/4 - Սինիք, 833/1 - Սինիք, 833/2 - Սինիք-Արցախ, 833/3 - Սինիք-Արցախ, 1027/3 - Սինիք-Արցախ, 1154/2 - Արցախ, 1997/3 - Սինիք, 2131/20 - Արցախ, 2135/3 - Արցախ, 2509/6 - Սինիք-Արցախ, 2727/1 - Արցախ, 2727/2 - Սինիք-Արցախ, 2788/5 - Արցախ, 2789/ - Արցախ, 6080/3 - Արցախ, 6080/4 - Արցախ, 6158/2 - Արցախ, 6346/1 - Արցախ, 6519/2 - Արցախ, 6930/5 - Արցախ:

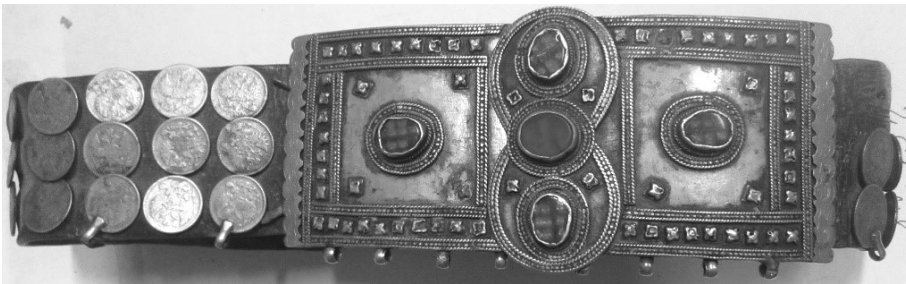
¹¹ Տե՛ս՝ ՀԱԹի նմանատիպ գօտիների գիտական անձնագրերը՝ NN 230/1 - Հիւս. Կովկաս, 230/2 - Հիւս. Կովկաս, 2463/8 - Հիւս. Կովկաս, 2463/9 - Հիւս. Կովկաս:

¹² Տե՛ս՝ ՀԱԹի նմանատիպ գօտիների գիտական անձնագրերը՝ NN 180/3 - Արցախ կամ Հիւս. Կովկաս, 180/4 - Հիւս. Կովկաս կամ Արցախ, 487/1 - Արցախ կամ Հիւս. Կովկաս, 665/1 - Հիւս. Կովկաս կամ Արցախ, 733/1 - գիտական անձնագրում՝ Արցախ կամ Հիւս. Կովկաս, 1027/1ա - Արցախ, Հիւս. Կովկաս, 1027/1բ - Արցախ, Հիւս. Կովկաս, 1027/1գ - Արցախ, Հիւս. Կովկաս, 1027/1դ - Արցախ, Հիւս. Կովկաս, 1027/2 - Արցախ, Հիւս. Կովկաս, 1589/5 - Հիւս. Կովկաս կամ Արցախ, 2131/8 - Արցախ կամ Հիւս. Կովկաս, 2131/9 - Սինիք-Արցախ կամ Հիւս. Կովկաս, 2131/10 - Հիւս. Կովկաս կամ Արցախ, 2131/11 - Արցախ կամ Հիւս. Կովկաս, 2131/12 - Հիւս. Կովկաս կամ Արցախ, 2131/13 - Հիւս. Կովկաս կամ

Բոլորովին յաակնկոթին չունենալով հիսխկովկասեան գօտիները միանշանակօրէն վերագրել հայ մշակոյթին կամ հայ արծաթագործ վարպետերին, այնուամենայնիւ, այս աշխատանքում կը փորձենք ցոյց տալ, որ վերոնշեալ գօտիների առնուազն որոշ տարբերակներ ու խմբեր պատրաստուել են Սիւնիք-Արցախում, տեղի արծաթագործ վարպետների կողմից:

ՀԻՒՍԻՍԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԿԱՆԱՅԻ ԳՕՏԻՆԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ

Արդէն նշել ենք¹³, որ տիպիկ սիւնիքարցախեան կանացի գօտիներն իբրեւ հիմնարար կառուցուածք ունեն երկմաս թռչնագլուխ (կամ ոճաւորուած թռչնագլուխ) ճարմանդ, ճարմանդամասերին յաջորդող մէկական ուղղանկիւն-երկարաւուն թռչնագլուխ (կամ ոճաւորուած թռչնագլուխ, երբեմն՝ ծաղկանախշով աւարտուող) զարդատախտակ, մէկընդմէջ դասաւորուած ծաղկաձեւ-իննաթերթ եւ խաչահիմք թռչնագլուխ զարդակոճակներ՝ հաւաքուած կաշուէ գօտու (հիմքի) վրայ (նկ. 1):

Արցախ, 2131/14 - Արցախ կամ Հիւս. Կովկաս, 2131/15 - Հիւս. Կովկաս կամ Արցախ, 2131/18 - Արցախ կամ Հիւս. Կովկաս, 2131/19 - Արցախ կամ Հիւս. Կովկաս, 2131/ - Արցախ կամ Հիւս. Կովկաս, 2131/22 - Հիւս. Կովկաս կամ Արցախ, 2135/4 - Հիւս. Կովկաս կամ Արցախ, 2313/1 - Հիւս. Կովկաս կամ Արցախ, 3044/3 - Արցախ կամ Հիւս. Կովկաս, 3044/4 - Հիւս. Կովկաս կամ Արցախ, 3044/6 - Հիւս. Կովկաս կամ Արցախ, 6519/1 - Արցախ, Հիւս. Կովկաս:
Տե՛ս նաեւ՝ *Ջարդերի հաւաքածու, Երեւան քաղաքի պատմութեան թանգարան*, (Երեւան, 2008) կատալոգում՝ էջ 16. գօտի N 2948-1, Շուշի 19րդ դ. վերջ, էջ 17. նաեւ՝ գօտի N 2948-2 (ծագման /կամ կենցաղաւարման/ վայրը նշուած չէ), 19րդ դ., էջ 18. գօտի N 2948-4 (ծագման /կամ կենցաղաւարման/ վայրը նշուած չէ), 19րդ դ., էջ 28. գօտի N 2498-1, Հայաստան, 19րդ դ., էջ 30. գօտիներ NN 3013-4ա,բ Գանձակ, 19րդ դ. վերջ, 3013-5ա,բ, Շուշի, 19րդ դ. վերջ, էջ 31. գօտի N 3013-2ա,բ, Գանձակ, 19րդ դ. վերջ, էջ 32. գօտիներ NN 3013-3ա,բ, Հիւս. Կովկաս, 19րդ դ. վերջ, 3269-2ա,բ, Հիւս. Կովկաս, 19րդ դ., էջ 33, գօտիներ NN 3013-1ա, բ, Շամախի, 19րդ դ. վերջ, 3015-1, (ծագման /կամ կենցաղաւարման/ վայրը նշուած չէ), 19րդ դ.:

¹³ Ասատրեան, «Սիւնիք-Արցախի», էջ 230-36:

Հիախկովկասեան գօտիներն ունեն սովորաբար բաականին մեծ, զանգուածեղ, ուղղանկյուն-ուռուցիկ ճարմանդամասեր, որոնցից մէկն ունի **կենտրոնում գմբէթակիր շրջանաձեւ/վահանաձեւ**¹⁴ (երբեմն նաեւ՝ **ուրթաձեւ**¹⁵) յաւելում։ զարդարուած են գերազանցապէս երեք շարքով դասատրուած ռուսական կամ պարսկական մետաղադրամներով (նկ. 2)։

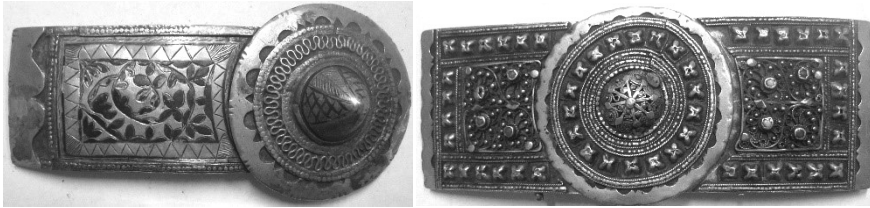
Որոշ դէպքերում այս ճարմանդների ստորին եզրին զօղուած են օղակներ, որոնցից սովորաբար կախում էին մետաղադրամներ կամ մետաղադրամներից պատրաստուած զարդակախիկներ (նկ. 3)¹⁶։ Կան են

¹⁴ Բացառութիւն է միայն N 2313/1 գօտու ճարմանդը, որի յաւելումը ձուածիր է։

¹⁵ Ուսումնասիրուող գօտիներից նմանատիպ ճարմանդներ ունեն ութը՝ NN 2131/15 - պահպանուել են երկմաս ճարմանդը եւ մետաղադրամներ, 2131/17 - պահպանուել են երկմաս ճարմանդը եւ մետաղադրամ-զարդակախիկներ, 2131/23 - պահպանուել են երկմաս ճարմանդը եւ մետաղադրամ-զարդակախիկներ, 2313/3 - ամբողջական, 3044/5 - պահպանուել են միայն երկմաս ճարմանդը եւ մետաղադրամներ, 4220 - ամբողջական, 6930/3 - երկմաս ճարմանդ, 7333 - երկմաս ճարմանդ։

¹⁶ Գօտիներ NN 667/6 - պահպանուել են երկմաս ճարմանդը եւ տիպիկ սինիքարցախեան կանացի գօտիներին բնորոշ զարդակոճակներ՝ խաչահիմք-թռչնագլուխ եւ ծաղկաձեւ-իննաթերթ։ ճարմանդամասերի ստորին եզրերին՝ չորսական օղակ-կախիչ, 671/7 - պահպանուել են երկմաս ճարմանդը եւ մետաղադրամներ. ճարմանդամասերի ստորին եզրերին՝ չորսական օղակ-կախիչ, 739/26 - գօտի՝ ամբողջական, ճարմանդամասերի ստորին եզրերին՝ երեքական օղակ-կախիչ, 743/12 - պահպանուել են երկմաս ճարմանդը եւ մետաղադրամներ, ճարմանդամասերի ստորին եզրերին՝ երեքական օղակ-կախիչ, 1027/1ա - ճարմանդամաս՝ շրջանաձեւ/վահանաձեւ յաւելումով, ստորին եզրին՝ չորս օղակ-կախիչ, 1997/3 - գօտի-ամբողջական, ճարմանդամասերի ստորին եզրերին՝ չորսական օղակ-կախիչ, 2131/8 - պահպանուել են ուղղանկյուն ճարմանդամասը եւ մետաղադրամներ, ճարմանդամասի ստորին եզրին՝ երեք օղակ-կախիչ, 2131/9 - պահպանուել են երկմաս ճարմանդը եւ մետաղադրամներ, ճարմանդամասերի ստորին եզրերին՝ երեքական օղակ-կախիչ, 2131/14 - պահպանուել են երկմաս ճարմանդը եւ մետաղադրամներ, շրջանաձեւ/վահանաձեւ յաւելումով ճարմանդամասի ստորին եզրին կայ երեք օղակ-կախիչ, որոնցից երկուսին կայ մէկական

նաեւ այնպիսիները, որոնց մետաղադրամների ստորին շարքի մետաղադրամներից միքանիսին նոյնպէս զօդուած են օղակներ, որոնց միջով գօտու ամբողջ երկարութեամբ ձգուած է նուրբ շղթան, որից դարձեալ կախուած են մետաղադրամներ (նկ. 4)¹⁷:

Նկար 3 եւ 4

Ի տարբերութիւն տիպիկ սինիքարցախեան կանացի գօտիների, որոնց բոլոր մասերը (ճարմանդամասեր, զարդատախտակներ զարդակոճակներ) պատրաստուած էին արծաթագործ վարպետերը, հիախկովկասեան կանացի գօտիների պարագայում առաջնային է այն, որ արծաթագործական արտադրանք են հանդիսանում միայն այս գօտիների ճարմանդները, ուստի անդրադառնանք դրանց համակողմանի ուսումնասիրմանն ու լուսաբանմանը առաւել մանրամասն եւ հանգամանալից:

մետաղադրամ-զարդակախիկ, միւս ճարմանդամասի ստորին եզրին կայ չորս օղակ-կախիչ, որնցից իւրաքանչիւրից կախուած է մէկ մետաղադրամ-զարդակախիկ, 2131/17 - պահպանուել են երկմաս, ութաձեւ յաւելուածով ճարմանդը եւ մետաղադրամ-զարդակախիկներ, ութաձեւ յաւելուածով ճարմանդի ստորին եզրին կայ երկու օղակ-կախիչ (երրորդը բացակայում է), որոնցից մէկին կայ մէկ մետաղադրամ-զարդակախիկ, ուղղանկիւն ճարմանդամասին կայ երկու օղակ-կախիչ (երրորդը բացակայում է), որոնցից կախուած է մէկական մետաղադրամ-զարդակախիկ, 2131/21 - պահպանուել են երկմաս ճարմանդը եւ մետաղադրամներ, ճարմանդամասերի ստորին եզրերին՝ երեքական օղակ-կախիչ, շրջանաձեւ (վահանաձեւ յաւելուածով ճարմանդամասի ստորին եզրի կենտրոնական օղակ-կախիչին կայ շղթայի հատուած), 2135/4 - երկմաս ճարմանդ, ճարմանդամասերից իւրաքանչիւրի ստորին եզրին՝ երեք մետաղադրամ կախիկ, 3044/4 - պահպանուել են երկմաս ճարմանդը եւ մետաղադրամներ, ճարմանդամասերի ստորին եզրերին՝ չորսական օղակ-կախիչ, 6080/3 - երկմաս ճարմանդ, ստորին եզրերին՝ օղակ-կախիչներ, 6080/4 - երկմաս ճարմանդ, ճարմանդամասերի ստորին եզրերին՝ համապատասխանաբար երկու (շրջանաձեւ/վահանաձեւ մասին) եւ երեք օղակ-կախիչ, 6090/3 - երկմաս ճարմանդ, ութաձեւ յաւելուածով ճարմանդամասի ստորին եզրին կայ երեք օղակ-կախիչ, որոնցից մէկին կայ շղթայի հատուած, 7333 - երկմաս ճարմանդ, ճարմանդամասերի ստորին եզրերին կայ երկուական, իսկ ութաձեւ յաւելուածի ստորին հատուածում մէկ օղակ-կախիչ:

¹⁷ Գօտիներ NN 230/1, 230/2, 2313/1, 2113/3 - զարդակախիկները բացակայում են, առկայ են միայն օղակ-կախիչները, 4020, 6346/1:

ՃԱՐՄԱՆԴՆԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ ԵՒ ԳԵՂԱԶԱՐԴՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ (ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄՆ ԸՍՏ ԳԵՂԱԶԱՐԴՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԻ)

Ոսկերչական կամ արծաթագործական արտադրանքը գնահատել կարողանալու համար անհրաժեշտ է նախետառաջ հասկանալ, թե՛ մետաղամշակութեան եղանակների ու գործընթացների ինչպիսի յաջորդականության կամ զուգակցման արդիւնքում է ստեղծուել տուեալ ոսկերչական կամ արծաթագործական արտադրանքը, ինչպէս են դրանք պատրաստող վարպետերը հասել ձեւի ու գեղագիտական լուծումների այն ներդաշնակութեանը, որի շնորհիւ տուեալ արտադրանքն իր գեղարուեստական արժանիքները չի կորցրել յետագայ ժամանակներում: Հասկանալի է՝ եղանակները, որոնք կիրառուել են տարբեր մետաղներից գեղարուեստական արտադրանք ստանալիս, երկար դարերի ընթացքում մնացել են հիմնականում նոյնը, սակայն զարգացել ու կատարելագործուել են հասարակության զարգացմանը համընթաց, արդէն եղած եղանակներին գումարուել են նորերը¹⁸:

Հիսխսկովկասեան գօտիների ճարմանդների պատրաստման գործընթացը հետեւեալն է.- նախապէս գլանման (գլոցման) կամ կոման (աւելի հազուադէպ՝ ձուլման) եղանակներով պատրաստուում էին ճարմանդամասերը¹⁹, այնուհետեւ գեղազարդում բուսական կամ երկրաչափական նախշերով, հիմնականում թռչնանախշերով, երբեմն նաեւ ընդելուզում:

Ըստ **գեղազարդման եղանակների** հիսխսկովկասեան գօտիների ճարմանդները դասակարգում են հետեւեալ հիմնական խմբերի.-

1. փորագրման-սեւադապատման եղանակներով գեղազարդուածներ,
2. ցանցազարդման եւ հատիկազարդման եղանակներով գեղազարդուածներ,
3. դրօշման-մակազօղման եղանակներով գեղազարդուածներ:

Սեւադանախշ ճարմանդների պատրաստման գործընթացը

Ճարմանդամասերի սեւադանախշումին համար վերը նշուած եղանակներով պատրաստուած ճարմանդամասերի վրայ փորագրում էր ստանալիք զարդանախշը, այնուհետեւ սեւադապատում²⁰:

Փորագրման եղանակը - իր տարբերակներով հանդերձ (կէտագծում, խազագծում եւ իվերջոյ՝ փորագրազարդում) - ի սկզբանէ գործածուում էր

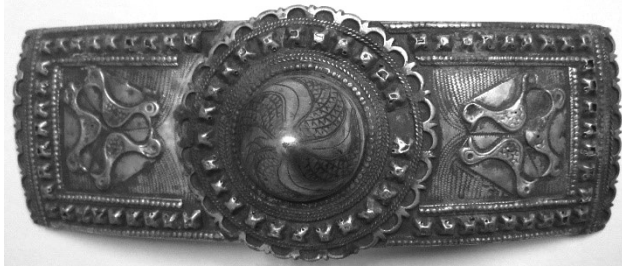
¹⁸ Առաւել մանրամասն եւ հանգամանալից տե՛ս՝ Մ. Մ. Постникова-Лосева, Н. Г. Платонова, Б. Н. Ульянова, *Золотое и серебряное дело XV-XX вв. /Территория СССР/* (Ոսկերչական գործն ու արծաթագործութիւնը ԺԵ.-Ի.դդ., ԽՍՀՄ տարածքում), «Նաուկա» հրատ., Մոսկուա, 1983, էջ 8-19:

¹⁹ Առաւել մանրամասն եւ հանգամանալից՝ Դ. И. Макарова, *Черневое дело древней Руси* (Սեւադագործութիւնը հին Ռուսիայում), «Նաուկա», Մոսկուա, 1986, էջ 7:

²⁰ Նոյն:

արդէն կոման կամ դրոշմադրուագման եղանակով պատրաստուած առարկաների համար որպէս լրացուցիչ (կամ հիմնական) զարդանախշման միջոց, յետագայում դարձաւ արդէն սեւադապատման եղանակի համար նախապատրաստական գործընթաց: Եթէ փորագրագարդման համար օգտագործուեւ էր նախապէս խազը (խազագծման եղանակ), յետոյ՝ բարակ ու նուրբ գիծը, ապա սեւադապատման գործընթացի դէպքում նախապէս փորագրուեւ էին անհրաժեշտ զարդապատկերները (զարդայօրինուածքները կամ զարդահամալիրները), ապա միայն սեւադապատում: Սեւադապատմանը նախորդող փորագրութիւնը սովորաբար լինում է համեմատաբար խորը եւ խորդուբորդ, որպէսզի սեւադն առաւելագոյնս ամուր 'նստի' (կառչի) զարդապատկերի ֆոնին²¹: Սա յատկապէս ցայտուն է երեւում այն դէպքում, երբ ժամանակի ընթացքում սեւադը տեղ-տեղ թափուեւ է²², ինչը կարող էր արդիւնքը լինել տեւական կամ անփոյթ կենցաղավարումից, սեւադի որակից²³ կամ նոյնիսկ պատրաստողի վարպետութիւնից (նկ. 5):

Սեւադապատում է մի դէպքում զարդապատկերը կամ զարդայօրինուածքը, միա դէպքում՝ հիմնադաշտը. երբեմն էլ հանդիպում է այս երկու տարբերակների զուգորդումը²⁴,

սակայն տիպիկ սիւնիքարցախեան ինչպէս նաեւ՝ հիւսիսկովկասեան գօտիներին առաւելապէս բնորոշ են

²¹ Постникова-Лосева, Платонова, էջ 9. նաեւ՝ Վ. Ա. Աբրահամեան, *Արիեստները Հայաստանում IV-XVIII դարերում*, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1956, էջ 152. նաեւ՝ Բ. Ն. Առաքելեան, *Քաղաքները եւ արիեստները Հայաստանում IX-XIII դդ., հոյր. 1*, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1958, էջ 184:

²² Տե՛ս՝ ՀԱԹԻ գօտիներ NN 230/2, 665/1, ճարմանդներ NN 670/5, 671/7, 671/9, 3044/3, 671/8:

²³ Կան սեւադի պատրաստման եւ սեւադապատման բազմաթիւ տարբերակներ ու եղանակներ. այս բազմազանութիւնը գոյութիւն ունէր ոչ միայն առանձին երկրներում: Սեւադի պատրաստման եւ սեւադապատման արիեստագիտութեան բազմազանութեան մասին առաւել մանրամասն տե՛ս՝ Աբրահամեան, *Արիեստները*, էջ 121. նաեւ՝ Առաքելեան, էջ 183-5. նաեւ՝ Постникова-Лосева, Платонова, էջ 15. նաեւ՝ Система научного описания музейного предмета, классификация, методика, терминология. Справочник, ЧЕРНЕВАЯ МАССА, (Թանգարանային առարկայի գիտական նկարագրութիւնը. դասակարգումը, մեթոդաբանութիւնը, եզրութաբանութիւնը. ուղեցոյց, ՍԵԻԱԴԻ ԶԱՆԳՈՒԱԾ) «Արթ-Լիքս» հրատ., Սանկտ-Պետերբուրգ, 2003, էջ 167:

²⁴ Գօտիներ NN 2049/7 (ճարմանդի հիմնադաշտը արծաթափայլ է, բուսանախշերը՝ սեւադապատ, զարդատախտակների հիմնադաշտերը սեւադապատ են,

ճարմանդի (ճարմանդամասերի) կամ զարդատախտակների արծաթափայլ մակերեսը եւ սեւադման միջոցով պատկերուած բուսանախշերը²⁵:

Ցանցա/հիւսա/զարդ-հափրկանախշ ճարմանդների գեղազարդման գործընթացը

Մինչ ճարմանդների ցանցա/հիւսա/զարդումը արծաթագործ վարպետը **կորզանման եղանակով**²⁶ արծաթից պատրաստում էր տարբեր հաստութեան լարեր, այնուհետեւ լրացուցիչ մշակելով դրանք **զուգաթէլի (ոլորահիւսման)**²⁷ կամ **գլանման/գլոցման**²⁸ եղանակներով որոնցով այնուհե-

զարդայօրինուածքները՝ արծաթափայլ), 2049/11 (ճարմանդի հիմնադաշտը արծաթափայլ է, բուսանախշերը՝ սեւադապատ, զարդատախտակների հիմնադաշտերը սեւադապատ են, զարդայօրինուածքները՝ արծաթափայլ), 2049/14 (ճարմանդի հիմնադաշտը արծաթափայլ է, բուսանախշերը՝ սեւադապատ, զարդատախտակների հիմնադաշտերը սեւադապատ են, զարդայօրինուածքները՝ արծաթափայլ), 2049/15 (ճարմանդի հիմնադաշտը արծաթափայլ է, բուսանախշերը՝ սեւադապատ, զարդատախտակների հիմնադաշտերը սեւադապատ են, զարդայօրինուածքները՝ արծաթափայլ), 2421/4 ճարմանդի հիմնադաշտը արծաթափայլ է, բուսանախշերը՝ սեւադապատ, զարդատախտակների հիմնադաշտերը սեւադապատ են, զարդայօրինուածքները՝ արծաթափայլ):

²⁵ Հիմնականում փորագրման-սեւադապատման եղանակով են գեղազարդուած NN 49/2, 487/1, 608, 665/1, 665/2, 665/7, 670/5, 670/7, 671/7, 671/8, 744/4, 1154/3, 1154/4, 2135/3 եւ 6519/2 գօտիների ճարմանդները:

²⁶ Կորզանը պողպատէ ուղղանկիւն սալիկ է, որի վրայ կան տարբեր տրամաչափի աստիճանաբար փոքրացող անցքեր: Որոշակի ջերմաստիճանի տաքացուած մետաղէ, (այս դէպքում՝ արծաթէ) նախապատրաստուկ-ձողիկը աքցանի միջոցով հերթով անցկացնելով աստիճանաբար փոքրացող անցքերի միջոցով երկարում է եւ վերջում վերածում նուրբ մետաղալարի: Այս գործընթացը կոչում է կորզանում (Առաքելեան, էջ 178-9 - այստեղ գործընթացը ներկայացուած է «հիւսելու եղանակը» (էջ 178) ենթավերնագրով - . նաեւ՝ Система наychного, էջ 173):

²⁷ Նախապէս կորզանման եղանակով ստացուած մէկ զոյգ լարերը ոլորում էին իրար հետ եւ ստանում մէկ ոլորահիւս լար, որից այնուհետեւ պատրաստում էին ցանցազարդը կամ իրի առանձին մասերը: Ոլորահիւս լարը տեսողական առումով անելի գեղեցիկ է եւ պատկերին անելի կենդանութիւն է տալիս (տե՛ս՝ ՀԱԹի NN 685/3 ճարմանդամասի շրջանաձէլ յաւելուածը. ուշագրաւ է, որ այս յաւելուածի կենտրոնական գմբէթին յարող զարդագօտին ստացուել է կորզանում մէկ լարի կտորներից, որոնք հաասարաչափ կտրուած եւ կիսաշրջանաձէլ դաստորոած են գմբէթի շուրջը, իսկ արտաքին եզրագօտին կազմուած է զուգաթէլի չորս զարդերից, 833/2ա ճարմանդամասի շրջանաձէլ յաւելուածի արտաքին եռագօտի զարդերիզը, 2509/6 ճարմանդը, մասնատրապէս՝ շրջանաձէլ յաւելուածը, 6084 ճարմանդը. ուշագրաւ է, որ այս ճարմանդը պատրաստուած է պղնձից, 6519/1 ճարմանդի շրջանաձէլ յաւելուածը եւն.:

²⁸ Նախապէս կորզանման եղանակով ստացուած որոշակի հաստութեան լարերը գլանում-գլոցում կամ գրտնակում են մետաղէ (պողպատէ) հաստոցի - երկու մետաղեայ իրար կիպ հպուած պտտաթել գրտնակ - միջով անցնելիս տափա-

տեւ պատրաստում ցանցազարդը, ապա զարդարում էր **հատիկանախշով**²⁹ եւ արդէն պատրաստի վիճակում փակցում (մակագօդում կամ չորս անկիւններում մէկական պղնձէ գամիկի միջոցով ամրացում) էր պատրաստի ճարմանդամասերին:

Սա ցանցազարդ ճարմանդների կայուն տարբերակն է, երբ գեղազարդման հիմնարար սկզբունքը պահպանուած է. ճարմանդամասերի հիմնադաշտը գեղազարդուած է ցանցահիւսազարդի ու հատիկանախշի եղանակների գուգակցմամբ, իսկ եզրերը զարդարուած են դրոշմման եղանակով ստացուած զարդագօտիներով (գօտիներ NN 230/1, 2788/5, 4220, ճարմանդներ NN 2131/20, 7333):

NN 230/1, 2788/5 եւ 2131/20 ճարմանդների յաւելուածերը շրջանածել/վահանածել են, կենտրոնական գմբէթները շուրջանակուած են դրոշմազարդ գօտիներով:

NN 4220 եւ 7333 ճարմանդների յաւելուածները ութածել են. ընդ որում, այստեղ նոյնպէս պահպանուած է գեղազարդման որոշակի սկզբունք. կենտրոնական հատուածները ընդելուգուած են, իսկ վերին եւ ստորին գմբէթները՝ ցանցազարդ-հատիկանախշ (նկ. 6):

Դրոշմման-մակագօդման եղանակով գեղազարդուած ճարմանդներ

Մակագօդման եղանակով գեղազարդումից առաջ արծաթագործ վարպետը **դրոշմման**³⁰, եղանակով պատրաստում էր ստանալիք

կում են: Այնուհետեւ այսպիսի մետաղալարով, պատրաստում են ցանցազարդը: Այս եղանակը յաճախ օգտագործում է ոսկերչութեան մէջ՝ միջպատային էմալով նախշեր անելիս (առաւել մանրամասն եւ հանգամանալից տե՛ս՝ Постникова-Лосева, Платонова, էջ 16):

²⁹ Նախապէս կորզանման եղանակով ստացուած որոշակի հաստութեան լարերը կտրատում են մանր հասասարաչափ հատուածների եւ ենթարկում ջերմամշակման: Բարձր ջերմաստիճանի ազդեցութեան ներքոյ մանր կտրուած հատուածները վերածում են մանր գնդիկների եւ սառչելուց յետոյ օգտագործում (մանրամասն տե՛ս՝ Վ. Ա. Աբրահամեան, «Ոսկերչութեան տեխնոլոգիան հին Հայաստանում», *Տեղեկագիր Հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների Ակադեմիայի, հասարակական գիտութիւններ*, 1952:12, էջ 81-5. Նաեւ՝ Առաքելեան, էջ 178-9):

³⁰ Դրոշմման եղանակի մասին տե՛ս՝ Աբրահամեան, *Արհեստները*, էջ 148, 149. Նաեւ՝ Առաքելեան, էջ 177, 178:

զարդահամալիրի համար անհրաժեշտ մասերը, որոնք այնուհետև փակցում՝ մակագոյում էին ճարմանդամասերին՝ ստանալիք զարդայօրինումաձևին համապատասխան:

Ամբողջապես դրոշմման-մակագոյման եղանակով են գեղազարդում NN 180/4, 3044/5 ճարմանդները եւ 665/4 գօտու ճարմանդը, ուստի անդրադառնանք դրանց գեղազարդմանն առաւել մանրակրկիտ եւ հանգամանալից: N 180/4 ճարմանդի ճարմանդամասերի երեք եզրերը գօտետրում են եռաշարք զարդագօտիով, որոնցից կենտրոնականը դրոշմման եղանակով պատրաստուած քառաթերթ ծաղկապատկերներ է, որոնք առանձին-առանձին պատրաստուել եւ ապա մակագոյուել են ճարմանդամասերից իւրաքանչիւրի երեք եզրերին: Այս զարդագօտին երկու կողմից եզերում են **կեղծ հատիկանախշ**³¹ եղանակով ստացուած նեղ զարդագօտիները: Ճարմանդների հիմնադաշտերը գեղազարդում են երեքական զոյգ թռչնազոյգերով, որոնք նոյնպէս ճարմանդամասերին ամրացում են մակագոյման եղանակով:

Ոճային-զարդարութատաբանական առումով թռչնազոյգերը պատկերում են այնպէս, որ թէ՛ կտուցներով եւ թէ՛ մէջքերով միացած են իրար՝ այսպիսով ստեղծելով ծնող զոյգը պատկերող

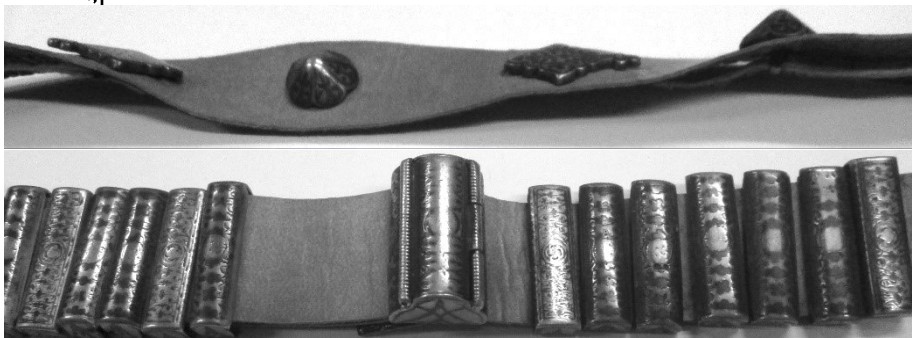
թռչնանազոյգերի կրկնակի յարաբարդումներ³² (նկ. 7):

³¹ Հատիկանախշի մասին տե՛ս՝ ծանօթ. 30: Կեղծ հատիկանախշը կարելի է ստանալ միքանի եղանակով: Հետագօտուող ճարմանդների դէպքում այն ստացում է հետեւեալ կերպ. մետաղէ (պողպատ) կաղապարի վրայ նախապէս փորագրում է կիսագնդերի շարքից կազմուած ոչ-խորը ակօս, որի վրայ դրում է տաքացուած արծաթէ ձողը, վրայից դրում է մետաղի մէկ շերտը եւ ճնշման կամ մուրճի հարուածների միջոցով նստեցում: Այս գործողութեան արդիւնքում արծաթէ ձողը ընդունում է կաղապարի երեսին պատկերուած զարդի ձեւը՝ այսինքն՝ մետաղէ ձող, վրան կիսագնդերի շարք, որը նմանում է հատիկանախշի, այդ իսկ պատճառով կոչում է կեղծ հատիկանախշ:

³² Մանրամասն տե՛ս՝ Ա. Մնացականեան, *Հայկական զարդարութեւր*, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1955, էջ 200-50:

Նոյն սկզբունքով է գօտետրուած ճարմանդի շրջանաձեւ յաւելուածի կենտրոնի մասամբ սեւադանախշ գմբէթը՝ եռաշար զարդագօտի՝ կենտրոնականը դրուագազարդ, երկու եզրայինները՝ կեղծ հատիկանախշ:

N 665/4 գօտու ճարմանդն ամբողջովին գեղազարդուած է նախապէս դրոշմման եղանակով ստացուած մասերով մակազօդման եղանակով: Ճարմանդամասերի երեք կողմերը գօտետրուած են քառաթերթ ծաղկաշղթայով, որն ստացուել է դրոշմման եղանակով պատրաստուած քառաթերթ մասերը հաասարաչափ իրար կողք-կողքի մակազօդելու եղանակով: Եւ մէկական նմանատիպ զարդագօտի է անցնում ճարմանդամասերի կենտրոնով՝ այսպիսով ճարմանդամասերի դաշտը բաժանելով երկու երկայնակի տապակի: Այս զարդագօտիներն իրենց հերթին տապակներից զատուած են կեղծ հատիկանախշով բաժանարար գծերով: Իսկ ստացուած երկուական երկայնակի դաշտերը 'լցուած' են դարձեալ դրոշմման եղանակով ստացուած երկշարք 'ծաղկանախշերով' (նման նարդու զառի 5ին): Ընդհանուր առմամբ իւրաքանչիւր ճարմանդամասին 'փակցուած'-մակազօդուած է աւելի քան յիսուն մաս, սրան աւելացրած նաեւ այն, որ շրջանաձեւ յաւելուածի կենտրոնի գմբէթը շրջանակուած է եւ մէկ զարդագօտիով, որը կազմուած է 19 քառաթերթ ծաղկապատկեր-մասից: Այսպիսով՝ միայն մէկ ճարմանդ գեղազարդելու համար արծաթագործ վարպետը պիտի պատրաստէր աւելի քան հարիւր մասեր, որոնք այնուհետեւ բաականին մեծ ճշգրտութեամբ առանձին-առանձին 'փակցրել' մակազօդել է ճարմանդամասերին (նկ. 8): ԺԹ. դարավերջի համար, երբ դեռ գոյութիւն չունէին այսօրուայ ելեկտրական եւ համակարգչային ճշգրիտ ծրագրաւորուած հաստոցները, այսպիսի աշխատանք կատարելը պահանջում էր տարիների փորձ, բարձր վարպետութիւն եւ ինքնին արուեստ էր:

Դրոշմման եղանակով են գեղազարդուած նաեւ NN 614, 833/1 գօտիների ճարմանդները, N 833/2բ ճարմանդամասը եւ N 3044/6 ճարմանդը: Այստեղ պահպանուած է հետեւեալ սկզբունքը. ճարմանդամասերը երեք կողմից եզերուած են վերը նշուած եռաշարք զարդագօտիով, իսկ հիմնադաշտերը նոյն զարդագօտիով բաժանուած են երեքական տապակների, որոնք անզարդ են: Մասնակիորէն բացառութիւն են կազմում NN 614

ճարմանդի մասերը, որոնք բաժանուած են ոչ թէ երեքական, այլ՝ երկուական տապակների որոնք խազագծման եղանակով զիգզագանախշուած են: Հնարատր է, որ սա արուել է յետագայում այս տապակները սեւադանախշ թիթեղներով լրացուցիչ զարդանախշելու համար (մանրամասն տե՛ս ստորեւ՝ **միջանկեալ/անցումային** խումբ բաժնում):

Մասնակիօրէն բացառութիւն են կազմում դրոշմման-մակագօդման եղանակով գեղազարդուած ճարմանդների շրջանաձեւ յաւելուածերի կենտրոնում գտնուող գմբէթները, որոնք մասամբ սեւադանախշ են:

Գմբէթների գեղազարդումը նոյնպէս բաժանում է երկու տարբերակի: Առաւել կայուն եւ կառուցուածքային-սկզբունքային մօտեցումն այն է, երբ գմբէթը բաժանուած է վեց կամ ութ հաւասար հատուածների, որոնք մէկընդմէջ զարդարուած են եռանկեանը ներգծուած մանրիկ շեղանկինիների կանոնատր-կրկնող շարքերով եւ պարզ փորագրութեամբ արուած կամ կենացճառային զարդամոտիւններով³³:

Մնացած դէպքերում գմբէթները մէկական զոյգ ուղղահայեաց սեւադապատ գծերով բաժանում են հաւասար հատուածների, ապա սեւադապատում բուսանախշերով, կամ բաժանում հորիզոնական երեք շերտի եւ կրկին գեղազարդում սեւադապատ բուսանախշերով³⁴:

ՀԻՒՍԻՍԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԳՕՏԻՆԵՐԻ ԾԱՐՄԱՆԴՆԵՐԻ ՄԻՋԱՆԿԵԱԼ/ԱՆՑՈՒՄԱՅԻՆ ԽՈՒՄԲԸ

Ճարմանդների գեղազարդման վերջին խումբն անուանել ենք **միջանկեալ** (կամ **անցումային**), որովհետեւ դրանց գեղազարդումն ըստ եղանակների մի տեսակ միջանկեալ տեղ է գրաւում նախորդ երեք խմբերի համամատութեամբ, այն է՝ գեղազարդումը կատարում է սեւադապատման, դրոշմադրուագման եւ ցանցա/հիւսա/զարդման եղանակների զուգակցմամբ: Ասուածն առաւել առարկայօրէն ցոյց տալու համար բերենք մէկ-երկու օրինակ:

N 1154/2 ճարմանդը գեղազարդուած է հետեւեալ կերպ՝ շրջանաձեւ յաւելուածը ցանցազարդ-հատիկանախշ է, ճարմանդամասերը՝ սեւադանախշ: Ե՛ւ ճարմանդամասերը ե՛ւ շրջանաձեւ յաւելուածը գօտետրուած են միեւնոյն եռաշար զարդագօտիով, որոնցից երկու եզրայինները կեղծ ոլորահիւս են, կենտրոնականը՝ կեղծ հատիկանախշ:

Արդէն նշել էինք, որ ցանցազարդը ճարմանդամասերի հիմնադաշտերին ամրացում էր չորս անկիւններում մէկական գամիկի միջոցով: Այստեղ ուշագրաւ է այն, որ չնայած ճարմանդամասերը սեւադանախշ են, սեւադանախշումն արուած է ոչ թէ անմիջապէս ճարմանդամասերին, այլ ա-

³³ Գօտիներ NN 180/4, 230/2, 608, 614, 665/1, 665/4, 670/5, 671/6, 671/8, 671/14, 733/1, 743/9:

³⁴ Գօտիներ NN 49/2, 230/1, 487/2, 665/2, 665/7, 670/7, 685/2, 685/3:

ռանձին թիթեղների վրայ, որոնք մակագոյում եւ լրացուցիչ երկուական գամիկների միջոցով ամրակայում են ճարմանդամասերի հիմնադաշտերին:

Առաել բազմազան են NN 2463/8 եւ 2463/9 գօտիների ճարմանդների գեղարուեստական լուծումները: Եթէ N 1154/2 ճարմանդի շրջանաձեւ յաւելւածը ամբողջովին ցանցազարդ է, ապա վերջին երկու գօտիների դէպքում ցանցազարդ-հատիկանախշ են միայն շրջանաձեւ յաւելւածի գմբէթները, որոնք գօտետրում են դրոշմման-մակագոյման եղանակով կազմում զարդագօտիներով: Վերջինների յաջորդում են կեղծ հատիկանախշ եւ կեղծ ոլորահիւ շրջագօտիները, որով եւ ամբողջական է դառնում շրջանաձեւ յաւելւածների գեղազարդումը:

Ճարմանդամասերը գեղազարդում են N 1154/2 ճարմանդի սկզբունքով. հիմնադաշտերը սեւադանախշ, եզրագօտիները՝ դրոշմազարդ:

Ութաձեւ յաւելւածով ճարմանդներով գօտիներ

Կայ նաեւ դրոշմման-մակագոյման եղանակով գեղազարդում ճարմանդների եւս մէկ տարբերակ: Այստեղ ընդհանրականն այն է, որ ճարմանդամասերի յաւելւածները ոչ թէ շրջանաձեւ/վահանաձեւ են, այլ՝ այսպէս-կոչւած ութաձեւ, որովհետեւ իրենց ձեւատրամաք մասնակիօրէն նմանում են 8 թուանշանին եւ յաճախ ընդելուզում են, ճարմանդամասերը ոչ թէ ուղղանկիւն են այլ քառակուսի (կամ քառակուսուն մօտ, կողմերի չնչին տարբերութեամբ)³⁵ եւ առանց բացառութեան եզերւած են նոյն՝ եռաշար, դրոշմադրուագազարդ զարդագօտիներով (նկ. 1, 2):

NN 2131/23 եւ 6930/3 ճարմանդամասերի հիմնադաշտերը զարդանախշում են կեղծ հատիկանախշ զարդագօտիներով ստացւած, մէկական շեղանկիւններով:

NN 3044/5 գօտոճարմանդամասերի հիմնադաշտերին պատկերւած են դրոշմադրուագմանեղանակով ստացւած մէկական վեցաթեւ աստղաձաղիկ, իսկ չորս անկիւններում՝ մէկական տերեւ/կամ կաթիլա/նախշ: Ութաձեւ յաւելւածն ընդելուզւած է եւ լրացուցիչ զարդանախշում մանր-ոլորահիւ շրջանակներով:

ՃԱՐՄԱՆԴՆԵՐԻ ԳԵՂԱԶԱՐԴՄԱՆ ՈՃԱՊԱՏԿԵՐԱՅԻՆ ԸՆԴՀԱՆՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ԶՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐ, ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐ

Տիպիկ սինիքարցախեան եւ հիւսիսկովկասեան գօտիների սեւադանախշ ճարմանդների գեղազարդման ոճապատկերային ընդհանրութիւնները

Ճարմանդների գեղազարդման այս տարբերակը (փորագրում, ապա՝ սեւադապատում) խիստ բնորոշ է տիպիկ սինիքարցախեան կանացի գօ-

³⁵ Գօտիներ NN 2131/15, 2131/17, 2131/23, 2313/3, 3044/4, 6930/3, 7333:

տիների բոլոր տարբերակներին ինչպես նաև՝ սոյն ուսումնասիրության առարկայ հանդիսացող հիսիսկովկասեան գօտիների մի մեծ խմբի³⁶։ Սեւադապատ բուսանախշերն իրենց կատարման ոճով եւ առանձնայատկութեամբ ճշգրիտ կերպով կրկնում են միմեանց։ Երկու դէպքում էլ բուսագալարները խիտ են, ծածկում են ճարմանդամասերի (տիպիկ սինիքարցախեան գօտիների դէպքում նաեւ զարդատախտակների) գրեթէ ամբողջ մակերեսը, զարդապատկերներն արուած են հոծ-թաւ գծերով։

Եւ վերջապէս՝ պատահում են հիսիսկովկասեան գօտիների սեւադանախշ ճարմանդների այնպիսի օրինակներ, որոնց ճարմանդամասերի կենտրոններում կամ անկիւններում հանդիպում են տիպիկ սինիքարցախեան կանացի գօտիներին բնորոշ վեցաթերթ-ծաղկաձեւ յաւելազարդերը³⁷։

Հիսիսկովկասեան գօտիների ցանցա/հիւսա/զարդ-հադիկանախշ ճարմանդների գեղազարդման ոճապարկերային ընդհանրութիւնները

Ցանցա/հիւսա/զարդման եղանակը բնորոշ է Վան-Վասպուրականի արծաթագործութեանը։ Մասնատրապէս՝ կանացի գօտիների ճարմանդները, չնայած կառուցուածքային տարբերութեանը, գեղազարդուած են ճիշտ նոյն եղանակներով եւ յաջորդականութեամբ։ Նախապէս պատրաստուած հատիկանախշ ցանցազարդը անկիւններում մէկական գամիկի միջոցով ամրացում էր ճարմանդին³⁸։ Ինչպէս հիսիսկովկասեան գօտիների դէպքում, այս դէպքում նոյնպէս ցանցազարդուած են միայն գօտիների ճարմանդները։

Գալով հատիկանախշման եղանակին, Հայաստանում այն կիրառուել է դեռեւս ուրարտական շրջանից։ Ասուածի մասին են վկայում Կարմիր-Բլուրի պեղումներից յայտնաբերուած կիսալուսնաձեւ ականջօղերը, որոնց մակերեսները հատիկանախշ են³⁹։

Ճարմանդների գեղազարդման կառուցուածքային-սկզբունքային առանձնայատկութիւնները եւ դրանց ընդհանրութիւնները հայ ժողովրդական արուեստի այլ ճիւղերի հետ

Գեղազարդման բազմազանութեամբ հանդերձ՝ հիսիսկովկասեան գօտիներն ունեն կառուցուածքային հետեւեալ հիմնարար սկզբունքներն ու ընդհանրութիւնները.- ուղղանկիւն ճարմանդամասերն ունեն հիմնականում երեք եզրագօտի (որոնցից մէջտեղինը սովորաբար աւելի լայն է քան երկու եզրայինները) եւ հիմնադաշտ, որը սովորաբար զարդարուած է բու-

³⁶ Տե՛ս՝ ծանօթ. 26։

³⁷ Գօտիներ NN 608, 665/7, 744/4, 1154/2, 1154/4, 2135/3, 6080/3, 6158/2, 6519/2։

³⁸ Յ. Թոքաթ, *Հայ արծաթագործ վարպետներ*, Լոս Անջելիս, 2005, էջ 157, 169։

³⁹ Բ. Բ. Пиотровский, *Кармир-Блур I, Результаты Работ 1939-1949 Годов* (Կարմիր-Բլուր I, 1939-1949 թթ. աշխատանքների արդիւնքները), Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1950, էջ 83, նկ. 3։

սանախշերով կամ երկրաչափական պատկերներով, որոնք արտում են սեւադապատման կամ մակագոյման եղանակներով: Աստուծն առաւել առարկայօրէն ցոյց տալու համար բերենք միքանի օրինակ:

N 739/26 գօտու ճարմանդամասերի եզրերը զարդարուած են եռաշար զարդագօտիով, որոնցից կենտրոնական լայնն ստացուել է կորզանում, ապա՝ գլոցուած լարը գալարածէ ծալելով, այնպէս, որ արդիւնքում ստացուեն իրար հակադիր (զագաթներով վերեւ-ներքեւ) կաթիլանման (կամ տերեւածէ) բջիջ-բնիկներ իսկ եզրային երկու զարդերիզները ստացուել են կաղապարի միջոցով կեղծ հատիկանախշման եղանակով: Ճարմանդամասերի հիմնադաշտը գեղազարդուած է սեւադանախշման եղանակով արուած բուսանախշով, որը տուեալ դէպքում գալարուն ծաղկաշղթայ է:

Շրջանածէ (վահանածէ) յաւելուածի կենտրոնում սեւադանախշ գմբէթն է, որը շրջանակում է դրոշմադրուագման եղանակով պատրաստուած քառաթերթ-ծաղկանախշ վերադիր զարդագօտին: Զարդահամալիրն ամբողջացնում է նոյն զարդագօտին, որը շրջանակում է ճարմանդամասերը:

Ոճա-պատկերային եւ կառուցուածքային-բովանդակային նոյն սկզբունքով են գեղազարդուած նաեւ NN 667/6, 671/9, 671/14, 685/2, 685/3, 2727/1 գօտիների ճարմանդամասերը:

N 230/1 գօտու ճարմանդամասերը երեք կողմից եզերուած են մակագոյման եղանակով պատրաստուած եռաշար եզրագօտիով (նմանատիպ զարդագօտիներ ունեն նաեւ NN 180/4, 614, 665/4, 733/1 գօտիների ճարմանդամասերը), իսկ հիմնադաշտերը գեղազարդուած են մանրարոյքի եղանակով, որը խիստ բնորոշ է Վասպուրականի արծաթագործութեանը. ընդ որում՝ իւրաքանչիւր ճարմանդամասին արուած է հայկական գորգերի վրայ յաճախ հանդիպող **Տ** նշանը իւրաքանչիւր ճարմանդամասի վրայ մէկգոյգ՝ իրար հակադիր:

Շրջանածէ (վահանածէ) յաւելուածի կենտրոնում բուսանախշ կոնածէ գմբէթն է, շուրջը՝ իրար յաջորդող երեք զարդերիզ, որոնցից անմիջապէս գմբէթը շրջանակողը 'հաւաքուած' է տերեւանման միաշափ մակագոյում տարրերից: Այս զարդագօտուն յաջորդում է հնգաշար, դարձեալ վերադիր (մակագոյում) ոլորահիւս զարդագօտին: Զարդայօրինուածքն ամբողջական է դարձնում կիսաշրջաններից կազմուած արտաքին զարդերիզը (նկ. 7):

Արդէն ասուեց, որ մեր ուսումնասիրութեան առարկայ գօտիների ճարմանդների մասերն ունեն ուղղանկիւն-ուռուցիկ տեսք, շրջանածէ յաւելուած եւ սրածայր կոնածէ գմբէթ: Ճարմանդամասերի ուռուցիկութիւնը բխում է դրանց գործնական կիրառութիւնից. ճարմանդը կոճկելիս ստեղծում է գօտին կրողի գօտկատեղին համապատասխան կորութիւն: Ուստի եթէ ճարմանդամասերի մակերեսները դիտարկենք որպէս հարթութիւն (առաւել եւս, որ դրանց կորութիւնն այնքան էլ մեծ չէ), ապա կը տեսնենք

գեղազարդման հետաքրքիր սկզբունք, որը խիստ բորոքոշ է ընդհանրապես գորգի գեղազարդման կառուցումը (հիմնարար) սկզբունքին՝ հիմնադաշտ, դրա կենտրոնում պատկերում մեղալիոն կամ մեղալիոներ եւ այդ հիմնադաշտը եզերող հիմնականում եռաշար զարդագօտի:

Յատկանշական է, որ վերոնշեալ բոլոր ճարմանդների եւ մասնաւորապէս ճարմանդամասերի գեղազարդման կառուցումը պահպանում է որոշակի հիմնարար մօտեցում: Նկարագրուած բոլոր գօտիների ճարմանդամասերը գեղազարդուած են նոյն սկզբունքով՝ հիմնադաշտ եւ այդ հիմնադաշտը եզերող երեք զարդագօտի: Գեղազարդման կառուցումը պահանջներն հենց այս սկզբունքն է, որ բնորոշ է նաեւ հայկական գորգերին⁴⁰:

ՏՂԱՄԱՐԴԿԱՆՑ ԳՕՏԻՆԵՐԸ

Ընդհանուր բնութագիր

Մեր նախորդ աշխատանքում նշել էինք նաեւ, տղամարդկանց գմբէթաձէ ճարմանդներով գօտիների Շուշիի տիպի մասին, տուել դրանց հիմնական բնութագիրն ու բնորոշ առանձնայատկութիւնները⁴¹: Ճարմանակական ուսումնասիրութիւնները թոյլ տուեցին առանձնացնել սիւնիքարցախեան/հիւսիսկովկասեան տղամարդու գօտիների եւս մէկ տիպ: Այս աշխատանքի (հետազօտութեան) ընթացքում առանձնացրել ենք 35 նմանատիպ գօտի⁴²:

Ներկայացուող խումբը կազմում են թամբաձէ ճարմանդով, նեղ, վերին գեղազարդուած երեսը քիչ ուռուցիկ-կիսաշրջանաձէ ուղղանկիւն շրջանակ-զարդատախտակներով գօտիները:

Այս տիպի գօտիների կաշուէ հիմքը սովորաբար ունի մօտ 2 սմ լայնութիւն, մի ծայրին ամրացուած է հիմնականում թամբաձէ ճարմանդը, միւս ծայրին՝ ուղղանկիւնաձէ լեզուակ-զարդատախտակը: Այս գօտիների շրջանակ-զարդատախտակները 'հագնում' են գօտուն, սակայն չեն ամրացում (ինչպէս օրինակ կանացի գօտիները՝ կաշուէ փոկի միջոցով): Կաշու հիմքի կենտրոնական մասում ներսից կաշուէ բարակ փոկի միջոցով ամրացում են վեցաթերթ-գմբէթաձէ (գօտիներ NN 633, 4123, 4721) կամ կիսագնդաձէ (գօտի N 665/12.), երբեմն նաեւ շրջանաձէ զարդակոճակները (գօտի N 79/4), որոնք էլ հենց սահմանափակում են զարդատախտակների տեղաշարժը՝ դրանք մասնակիօրէն ամրացնելով մի մասը

⁴⁰ Ա. Իսրայէլեան, «Նշանախշերով եւ ծաղկավիշապներով հայկական գորգ», *Հայկական գորգերն ու կարպետները (յօդուածների ժողովածու)*, Երեւան 2019:

⁴¹ Ասատրեան, «Սիւնիք-Արցախի Գօտիների», էջ 226-29:

⁴² Գօտիներ NN 79/4, 180/5, 590, 633, 665/12, 685/17, 768, 786, 824, 831/9-քանդուած, պահպանուել են մետաղեայ մասերը, 1029/1, 1029/2, 1029/3, 1166/3, 2049/6, 2049/12, 2134/1, 2134/2, 2284/5, 2421/6 - քանդուած, պահպանուել են մետաղեայ մասերը, 2463/6, 2463/11, 2720, 4121/1, 4121/2, 4123/3, 4123/4, 4584/1, 4721, 6517, 6767/40, 6767/41, 6907, 8140/1, 8140/3:

ճարմանդի, միա մասը լեզուակ-զարդատախտակի կողմում: Այս գօտինները նույնպես պատրաստուած են վերը նշուած ձուլման ու կռման եւ գեղազարդուած փորագրման-սեւադապատման եղանակներով (նկ. 8):

Բացառութիւն է N 4123/3 գօտին, որի կաշուէ հիմքն ու զարդատախտակներն ունեն մօտ 5 սմ.ից աւելի լայնութիւն, սակայն զարմանալիօրէն այստեղ զարդատախտակների չափերը (մասնաւորապէս՝ լայնութիւնը) չեն մեծանում, այլ պատրաստուած են նոյն նրբութեամբ ու խնամքով, ինչ մնացած գօտիները:

Այս խմբում պայմանականօրէն կարելի է առանձնացնել մէկ ենթախումբ, դրանք այն գօտիներն են, որոնց ստորին եզրերից կախուած են արծաթէ լեզուակ-զարդատախտակներ⁴³:

ՏՂԱՄԱՐԴԿԱՆՑ ԳՕՏԻՆԵՐԻ ԳԵՂԱԶԱՐԴՄԱՆ ՈՃԱՊԱՏԿԵՐԱՅԻՆ ԸՆԴՀԱՆՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ԶՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐ, ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐ

Իրենց գիտական անձնագրերում այս գօտիները նշուած են որպէս սիւնիքարցախեան⁴⁴, մի դէպքում որպէս Շիրակի⁴⁵, միա դէպքում՝ որպէս Վանի գօտիներ⁴⁶: Համեմատական վերլուծութիւնը, սակայն, ցոյց է տալիս, որ դրանք իրենց գեղարուեստական լուծումներով առաւելագոյնս մօտ են տիպիկ սիւնիքարցախեան կանացի գօտիների գեղազարդմանը, իսկ յաճախ ուղղակի կրկնում են դրանց գեղազարդման առանձին դրուագներն ու գեղարուեստական լուծումները, ուստի անդրադառնանք այս գօտիների գեղարուեստական լուծումներին առաւել մանրակրկիտ ու հանգամանալից:

Զարդատախտակները

Յատկապէս ուշադրութեան է արժանի այս տիպի գօտիների զարդատախտակների գեղազարդումը: Գեղազարդուած է շրջանակ-զարդատախտակների ոչ միայն երեսը, այլեւ՝ կողերը, որոնք գօտին կապելիս գրեթէ չեն երեսում: Զարդանախշումը, ինչպէս նախորդ դէպքերում, կատարուած է բարձր վարպետութեամբ եւ մեծ խնամքով: Զարդանախշման կառուցուածքային սկզբունքը նոյնն է՝ կենտրոնում վեցաթերթ աստղաձա-

⁴³ Գօտիներ NN 2284/5, 6767/40, 6767/41:

⁴⁴ Գօտիներ NN 79/4-Արցախ, 180/5-Արցախ կամ Շուշի, 590-Արցախ, Սիւնիք-Արցախ, 665/12-Արցախ, 685/17-Սիւնիք, 768-Արցախ, 786-Սիւնիք-Արցախ-?, 824-Սիւնիք-Արցախ, 831/9-Սիւնիք, 4121/1-Սիւնիք, 4121/2-Սիւնիք-Արցախ, 4123/4-Սիւնիք-Արցախ, 6517-Սիւնիք, 6767/40-Սիւնիք, 6767/41-Սիւնիք, 6907-Սիւնիք, 8140/1-Արցախ, 8140/3-Արցախ:

⁴⁵ Գօտիներ NN 4584/1-Շիրակ:

⁴⁶ Գօտիներ NN 1029/1-Վան, 1029/2-Վան-?, 1029/3-Վան, 1166/3-Վան, 2049/6-Վան, 2049/12-Վան, 2134/1-Վան, 2134/2-Վան, 2284/5-Վան-Բիթլիս, 2421/6-Վան-Բիթլիս, 2463/6-Վան-?, 2463/11-Վան, 2720-Վան-Բիթլիս:

ղիկ կամ թռչնանախշ⁴⁷, շուրջը՝ բուսանախշերի բարդ ու գեղեցիկ խաղ՝ արուած հոծ-թաւ սեաղապատ գծերի միջոցով:

Բոլորովին այլ պատկեր են ներկայացնում այս գօտիների շրջանակ-զարդատախտակների կողերը. այստեղ հանդիպում են ամենապարզ լատիներէն X (իքս) տառի կամ 'աստղի' նմանուող նախշերից ու դրանց յարաբարդումներից (գօտիներ NN 590, 633, 2463/11) մինչեւ առանձին պատկերներ ու նախշեր: Հիմնական հանդիպող նախշերն են եռաբողբօջը (առկայ է N 665/12 գօտու զարդատախտակների կողերին) եւ թռչնանախշը (գօտիներ NN 685/17, 1029/3):

Զարդատախտակների առաւել ուշագրաւ տարբերակն այն է, երբ վերը նկարագրուած երկու զարդատախտակներ միացած են իրար, սակայն դրանց մէջտեղում կան երկու զոյգ թռչնազլուխներ⁴⁸, ինչպիսիք, բնորոշ են տիպիկ սինիքարցախեան կանացի գօտիների անբաժան մաս կազմող խաչահիմք-թռչնազլուխ զարդակոճակներին⁴⁹: Բերուած օրինակներն ինքնին խօսում են այս գօտիների Սինիք-Արցախում պատրաստուած լինելու օգտին: Ուշագրաւ է, որ այս(տղամարդկնաց գօտիների) բանժում ներկայացուած թոտվ 35 գօտիներց ընդհանուր առմամբ խաչահիմք-թռչնազլուխ զարդատախտակներ ունեն 15ը⁵⁰:

Ինչպէս տեսնում ենք, թռչնանախշը, իր զանազան տարբերակներով հանդերձ, առկայ է վերոնշեալ խմբի գօտիների մեծ մասի գեղարուեստական լուծումներում⁵¹:

Զարդակոճակները

Տեղում պատրաստուած լինելու օգտին են խօսում նաեւ հիախկովկասեան սեաղանախշ կանացի գօտիների ճարմանդամասերին ու զարդատախտակներին որպէս յաւելագարդ, իսկ տղամարդկանց գօտիների դէպքում որպէս զարդակոճակ հանդէս եկող, անմիջապէս կաշուէ հիմքի (գօտու) վրայ յաճախ հանդիպող վեցաթերթ-գմբէթաձեւ ծաղկանաշխը⁵², որն անխտիր պարտադիր է տիպիկ սինիքարցախեան կանացի գօտիների ճարմանդների եւ դրանց յաջորդող մէկական զարդատախտակների համար⁵³:

⁴⁷ Գօտիներ NN 590, 831/9, 1029/1, 4121/1, 4121/2:

⁴⁸ Գօտիներ NN 665/12, 685/17, 824, 1029/3, 1166/3, 2049/6, 2049/12, 2421/6, 2463/6, 2463/11, 4121/1, 4123/4, 4721, 6517, 8140/1:

⁴⁹ Ասատրեան, «Սինիք-Արցախի Գօտիներ», էջ 236:

⁵⁰ Տե՛ս՝ ծնթ. 46:

⁵¹ Ընդհանուր առմամբ թռչնապատկերներն առկայ են 35 գօտուց 20ի գեղարուեստական լուծումներում տե՛ս՝ ծանօթ. 46, ինչպէս եւ գօտիներ NN 590, 831/9, 1029/1, 4121/2:

⁵² Գօտիներ NN 180/5, 633, 1029/2, 1029/3, 2049/6, 2049/12, 2134/2, 2720, 4121/1, 4123/3, 4123/4, 4584/1, 4721, 6517, 8140/1, 8140/3:

⁵³ Ասատրեան, «Սինիք-Արցախի», էջ 230-237:

Թռչնանախշերը

Անկախ այն բանից, թե որ պատմա-ազգագրական շրջանում են գործածուել մեր հետազոտման առարկայ գոտիները, դրանք, ինչպես պարզ դարձավ վերն ասուածից, ունեն որոշ ընդհանրություններ. նշենք դրանցից ամենացայտունի՝ թռչնանախշերի մասին, որն առաւել ընդհանրական է վերը թուարկուած գոտիների բոլոր տիպերի ու տարբերակների համար:

Արդէն նշել էինք, որ թռչնապատկերները հիմնարար բաղադրիչ են հանդիսանում տիպիկ սիւնիքարցախեան կանացի գոտիների գեղարուեստական ու բովանդակային լուծումներում⁵⁴, ուստի այստեղ անդրադառնանք գոտիների միւս խմբերին:

Թռչնանախշ է պատկերուած հիւսիսկովկասեան կանացի գոտիների ուղղանկիւն ճարմանդամասերի այն հատուածներին, որտեղ գոտին կոճկելիս 'նստում է' շրջանաձեւ/վահանաձեւ յաւելուածը⁵⁵: Նոյն պատկերն ենք տեսնում տղամարդկանց գոտիների ծայրերին ամրացուած լեզուակ-զարդատախտակների ներքին երեսներին⁵⁶: Երկու դէպքում էլ դրանք հանդէս են գալիս թռչուն-բոյս համադրութեամբ⁵⁷: Բացառութիւն է միայն N 49/2 գոտին, որի վրայի թռչնապատկերը բաւականին ոճաւորուած է: Վերջինիս փետուրները պատկերուած են մանրիկ շեղանկիւնիների կանոնաւոր-կշռութաւոր շարքերի միջոցով, գլխին աւելի շուտ պոզեր են, քան փետուր կամ կատար:

Թռչուն-բոյս համադրութեամբ պատկերներ ենք տեսնում նաեւ տղամարդկանց գոտիների լեզուակ-զարդատախտակների արտաքին երեսներին: Այստեղ սակայն, ուշագրան այն է, որ զարդանախշումը, լինելով մէկ ներդաշնակ ամբողջութիւն, այնուամէնայնիւ երկմաս է. զարդատախտակի հիմնադաշտն արծաթափայլ է, բուսանախշերը սեւադապատ: Վերջնամասում, սակայն, սահուն անցում է կատարում հակառակ մօտեցմանը՝ հիմնադաշտը սեւադապատ է, թռչնապատկերն ու ծաղկապատկերը՝ սպիտակ-արծաթափայլ⁵⁸: Այսպիսի սահմանափակ տարածքի վրայ գունա-պատկերային եւ զարդանախշային ներդաշնակ խաղ ստեղծելու համար անհրաժեշտ էր բարձր վարպետութիւն եւ տարիների փորձ:

Բաժինն աւարտելուց առաջ անդրադառնանք N 2509/6 ճարմանդի գեղարուեստական լուծումներին: Այստեղ թռչնանախշերը պատկերուած են ճարմանդամասերի կենտրոնում՝ մեղալիոնի մէջ, շուրջը բուսանախշերի

⁵⁴ Նոյն, էջ 230-38:

⁵⁵ Գոտիներ NN 49/2, 487/2, 685/2, 743/12, 3044/4:

⁵⁶ Գոտիներ NN 665/12, 1029/3, 2049/6, 2463/11, 6517:

⁵⁷ Թռչնանախշի մասին առաւել մանրամասն եւ հանգամանալից տե՛ս՝ Ա. Ասատրեան, «Հայոց Ազգագրութեան Թանգարանի պղնձէ առարկաների գեղազարդման ընդհանուր բնութագիրը, հիմնական զարդանախշերը, զուգահեռները, խորհրդիմաստը», *Հայկազեան հայագիտական հանդէս, հրդ. ԼՂ.*, 2016, էջ 139-42:

⁵⁸ Գոտիներ NN 665/12, 824, 2049/6, 2421/6, 6517, 4123/1:

համադրությամբ եւ ուղղակիօրէն կրկնում են տղամարդկանց գօտիների շրջանակ-գարդատախտակների գեղարուեստական լուծումները: Եւ մէկ ուշագրաւ դիտարկում. N 487/2 ճարմանդին թռչունը պատկերուած է շիւր կտուցին (աղերս աստուածաշնչեան աղանու հետ?):

ՅԱՐԳԱԴՐՈՇՄՆԵՐԸ

Աւարտելուց առաջ անդրադառնանք սոյն ուսումնասիրութեան գօտիների յարգադրոշմներին: Այստեղ դրանք կարելի է անջնջել, որ անխտիր բոլոր գօտիների վրայ առկայ են կովկասեան տարածաշրջանի յարգադրոշմները, հետեւաբար՝ տղամարդկանց գօտիների այն անձնագրերում, որտեղ դրանք նշուած են որպէս Վանի գօտիներ, պիտի լրամշակուեն եւ նշուեն որպէս սինիքարցախեան-հիւսկովկասեան գօտիներ⁵⁹:

Որպէս համեմատութիւն նշենք, որ ՀԱԹԻ արծաթէ **ծխախոտատուփերի** Վանի հաւաքածուի զարդատախտակներին դրոշմուած է արաբատառ օսմաներէն ٧ (ՎԱՆ) գրութիւնը⁶⁰:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ինչպէս պարզ դարձաւ վերը ասուածից, չնայած գեղագարդման ոճապատկերային լուծումների բազմազանութեանը, թէ՛ տիպիկ սինիքարցախեան եւ թէ՛ հիւսկովկասեան գօտիների վրայ առկայ են պատրաստման եղանակների ու գեղարուեստական լուծումների մի շարք ընդհանրութիւններ:

Մասնատրապէս.-

Ա. հիւսկովկասեան գօտիների սեւադապատ ճարմանդները հիմնականում բուսանախշ են եւ իրենց ոճով (արծաթափայլ դաշտ, խիտ-թաւ գծերով սեւադապատ բուսանախշեր, տիպիկ սինիքարցախեան կանացի գօտիների ճարմանդամասերին եւ դրանց յաջորդող զարդատախտակներին բնորոշ վեցաթերթ-վերադիր գմբէթածեւ ծաղկազարդեր) յար եւ նման են տիպիկ սինիքարցախեան կանացի գօտիների ճարմանդների ու զարդատախտակների գեղագարդման ոճերին (գօտիներ 608, 665/7, 743/12):

Այս տեսանկիւնից յատկապէս ուշադրութեան են արժանի N 608 գօտու ճարմանդամասերը: Վերջինները գեղագարդուած են սեւադապատման եղանակով՝ սինիքարցախեան գօտիներին բնորոշ բուսանախշերով: Ճարմանդամասերից իւրաքանչիւրի չորս անկիւններում առկայ է մէկ վեցաթերթ (վեցանիստ)-գմբէթածեւ ծաղկապատկեր: Ճարմանդամասերից իւ-

⁵⁹ Յարգադրոշմների մասին տե՛ս՝ Ասատրեան, «Սինիք-Արցախի», էջ 239-43:

⁶⁰ *Յակոբ Ճելալեանի նուիրապրութիւնների կադալոգ*, Երեւան, 2008, էջ 128, ծխախոտատուփի N 8229/9, էջ129, ծխախոտատուփի մաս N 8229/22, ծխախոտատուփեր NN 8229/23, 8229/24, 8229/25, էջ 130, նաեւ՝ NN 8229/ 26, 8229/27, էջ 131, նաեւ՝ NN 5720/3, 5720/5, էջ131, ծխախոտատուփ N 5720/7:

րաքանչիւրի կենտրոնում 'երեւում է' մէկ խաչապատկեր: Իրականում այդ մասերին ամրացուած (գամուած) են եղել մէկական խաչեր (խաչերի վերին եւ ստորին թւերի կենտրոնական մասերում պահպանուել են այն գամիկները, որոնց միջոցով խաչերն ամրացուել են ճարմանդամասերին: Բ. Ցանցա/հիւսա/զարդ ճարմանդների գեղազարդման եղանակները ուղղակիօրէն համընկնում են Վանի արծաթեայ գօտիների ճարմանդների պատրաստման/գեղազարդման գործընթացին:

Գ. Անկախ գեղազարդման եղանակներից՝ կառուցուածքային-սկզբունքային առումներով հիւսիսկովկասեան գօտիների գեղազարդումը հիմնարար ընդհանրութիւններ ունի հայկական գորգի գեղարուեստական ձեւատրման հետ:

Դ. Հիւսիսկովկասեան տղամարդկանց գօտիներն իրենց ոճա-պակերային առանձնայատկութիւններով (արծաթափայլ դաշտ, հոծ-թաւ սեւադապատ բուսանախշեր, վեցաթերթ-ծաղկաձեւ վերադիր յաւելազարդեր-զարդակոճակներ, թռչնագլուխ զարդակոճակներ-զարդատախտակներ) շատ դէպքերում ուղղակի կրկնում են տիպիկ սիւնիքարցախեան կանացի գօտիների գեղարուեստական լուծումները:

Ե. Ի մի բերելով վերոնշեալ չորս կէտերը՝ կարող ենք ասել, որ սոյն ուսումնասիրութեան գօտիները, կամ առնուազն դրանց մի քանի տարբերակները, պատրաստուած են տեղի՝ սիւնիքարցախեան արծաթագործ վարպետերի կողմից:

Աւարտելով նշենք, որ եղած դասակարգումն ու տիպաբանումը վերջնական չէ, քանի որ ուսումնասիրուել է ՀԱԹի թանկարժէք մետաղի հաւաքածումիայն: Առաւել ամբողջական եւ հանգամանալից պատկեր ստանալու համար առարկայական անհրաժեշտութիւն կայ ուսումնասիրելու ՀՀ այլ թանգարանների (օրինակ՝ Պատմութեան Թանգարանի) ինչպէս նաեւ մասնաւոր հաւաքածոներում (օրինակ՝ Լուսիկ Ագուլեցու հաւաքածուում)⁶¹ գտնուող նմանատիպ գօտիները, որի ընթացքում ի յայտ կը գան նորանոր տուեալներ, կ'ընդլայնուի եւ միաժամանակ կ'ամբողջանայ սոյն ոլորտի հետազօտութիւնների դաշտը, ինչը թոյլ կը տայ խօսել սիւնիքարցախեան արծաթագործական դպրոցի մասին՝ որպէս հայ ժողովրդական արուեստի, ինչու ոչ՝ որպէս հայկական գեղարուեստական մետաղամշակութեան ինքնուրոյն ճիւղի:

⁶¹ *Անցեալի մասունքներ, Լուսիկ Ագուլեցու հաւաքածուն*, Երեւան, 2010, 62, 85, 88, 91, 92, 93, 95, 96:

SUNIK-ARTSAKH & NORTHERN CAUCASIAN SILVER BELTS
(general style, variations, parallels)

(Summary)

ARTAK ASATRYAN (sardarapatasyan@gmail.com)

In his continuing research on Armenian traditional costume and accessories, the author has discovered a new group of silver belts and has called them northern Caucasian. This group has both similarities with and differences from the late 19th- and early 20th-century Sunik-Artsakh silver belts. This research complements the one the author published in the *Haigazian Armenological Review*, volume 39, pp. 225, entitled “A General Overview of the Silver Belts of Sunik-Artsakh (style, symbols, variations, parallels, stamps).”

The paper assesses these belts from both the artistic and ethnographic perspectives and compares them with the Sunik-Artsakh group. He concludes that the male northern Caucasian silver belts have more similarities with the Sunik-Artsakh male silver belts than the female silver belts. Besides, he notes that there are interesting similarities in the composition of the belts, technology used, style, artisans and craftsmanship.

